

Əlyazması hüququnda

LALƏ SABİR QIZI QASIMOVA

XX ƏSRİN II YARISINDA TÜRKIYƏ HEKAYƏÇİLİYİNDƏ
ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ
(MUSTAFA KUTLUNUN HEKAYƏLƏRİ ƏSASINDA)

5717.01 - Türk xalqları ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Qafqaz Universitetinin “Türk dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Ömər Əbdülqədir oğlu Oxumuş**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Elman Hilal oğlu Quliyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Əsgər Adil oğlu Rəsulov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı müəssisə: **AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**
“Türkdilli əlyazmaların tədqiqi” şöbəsi

Müdafiə “01_”_10_____ 2014-cü il saat “__” da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD 01.151 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti 31, VII mərtəbə, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

FD 01.151 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru:

Zenfira Ədhəm qızı Şıxəlibəyli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ötən əsrin 80-ci illərində türk nəsrində forma, məzmun və bədii-estetik keyfiyyət dəyişikliyi müstəvisində formalaşan yeni ədəbi nəslin və mərhələnin modern düşüncə tərz, eləcə də, humanitar təfəkkür göstəriciləri işığında Azərbaycan şərqşünaslığı və türkologiyası prizmasından hərtərəfli, eyni zamanda, elmi şəkildə öyrənilməsinə duyulan ehtiyac mövzunun aktuallığını şərtləndirən ilk amildir. Sözsüz ki, bu ehtiyacın ödənilməsində “ənənəçilər” adlanan həmin ədəbi nəslin ən tanınmış nümayəndəsi, müasir türk nəsrinin canlı klassiki Mustafa Kutlunun (1947) hekayə yaradıcılığının tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə görkəmli yazıçının hekayələrinin qaynağını təşkil edən müsəlman Şərq təhkiyə mədəniyyəti, islam və irfan dəyərləri, türk divan ədəbiyyatı və folklorunun zəngin janr formalarının həmin əsərlərdəki ideya-estetik funksiyasının elmi-nəzəri baxımdan araşdırılması zərurətə çevrilir.

Problemin həllinin vacibliyi bir də ondan irəli gəlir ki, Mustafa Kutlu Türkiyənin çağdaş ədəbi prosesində “ənənəçilər” adlandırılan nəslin yaşlı və gənc nümayəndələri tərəfindən birmənalı şəkildə ustad kimi qəbul edilir. 80-ci illərin sonlarından etibarən, eləcə də, 90-cı illərdə böyük ədəbiyyata qədəm qoyan bu sənətkarların hər biri milli qaynaqlardan müxtəlif formada istifadə etməklə modern və ənənəvi hekayənin üzvi sintezini formalaşdırmağa çalışmışlar. İlk dəfə məhz M.Kutlu ciddi və bütöv bir şəkildə Şərq qaynaqlarına müraciət edərək ənənəvi hekayə formalarını müasir sənətə daşımağı və bu zaman dövrünün insanlarına xitab etməyi bacarmış, türk ədəbiyyatında tamamilə yeni bir cığır açaraq çağdaşlarına, özündən sonra gələn ədəbi nəsillərə nümunə olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, “ənənəçilər” ədəbi qrupunun tanınmış nasir və ədəbiyyatşünası Nazan Bəkiroğlu bir müsahibəsində böyük rus yazıçısı F.Dostoyevskinin Qoqolun başqa yazıçılara təsirinə dair məşhur aforizmini iqtibasla “Biz hamımız Kutlunun “Şinel”indən çıxmışıq” şəklində ifadə etmişdir.¹ Həqiqətən də, ən yeni dövr türk hekayəsini həmin janrı öz təkrar olunmaz əsərləri ilə zənginləşdirmiş M.Kutlunun bədii yaradıcılığından ayrı təsəvvür etmək çətindir.

Tədqiqatın obyektı. M.Kutlunun həyatı və ədəbi fəaliyyəti, qırx ildən artıq bədii yaradıcılığı dövründə (1970-2012) qələmə aldığı 112

---

¹ <http://www.yasariliksiz.com>

hekayəsinin toplandığı 22 kitab – “Ortadaki adam” (1970), “Gönül işi” (1974), “Yokuşa akan sular” (1979), “Yoksulluk içimizdə” (1981), “Ya tahammül ya sefer” (1983), “Bu böyledir” (1987), “Sır” (1990), “Arkakapak yazıları” (1995), “Hüzün və təsadüf” (1995), “Uzun hikayə” (2000), “Beyhude ömrüm” (2001), “Mavi kuş” (2002), “Tufandan önce” (2003), “Rüzgarlı pazar” (2004), “Chef” (2005), “Menekşeli mektup” (2006), “Kapıları açmaq” (2007), “Huzursuz bacak” (2008), “Tahir Sami Bey'in özel hayatı” (2009), “Zafer yahut hiç” (2010), “Hayat güzeldir” (2011) və “Anadolu yakası” (2012) tədqiqatın obyektini və əsas mənbələrini təşkil edir.

Sənətkarın bədii irsi dövrün ədəbi mühiti, Türkiyə ədəbiyyatında hekayə janrının təşəkkülü və təkamülü mərhələləri fonunda tədqiqata cəlb olunur. Ədibin bütövlükdə ənənəvi təhkiyəyə, klassik Şərq – türk ədəbiyyatına, folklorə və onun lirik-epik janrlarına münasibətinin yer aldığı müsahibə və məqalələri də tədqiqatın obyektini çərçivəsində nəzərdən keçirilmişdir.

Mövzunun tədqiqi tarixi. Azərbaycan türkologiyasında bu çağa kimi M.Kutlunun həyat və yaradıcılığına dair araşdırma aparılmamışdır. Bununla yanaşı, ölkəmizdə Türkiyə ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş əsərlərdə həmin mövzuya da toxunulmuş, türk nəsi və onun nümayəndələrinin, o cümlədən görkəmli hekayəçilərin yaradıcılığı araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı araşdırmalarının elmi-nəzəri müddəə və nəticələrindən səmərəli istifadə etdiyimiz görkəmli türkoloqlar A.Abiyev, A.Babayev, N.Araslı, A.Musayeva, T.Məlikli, Ə.Rəsulov, J.Əliyeva, E.Quliyev, R.Əskərov, M.Hacıyeva, S.Qasımlı, X.Quliyeva-Qafqazlı, B.Osmanova, R.Quliyev, R.Əhmədov, M.Gözəlova, H.Məmmədova, N.Qasımlı, A.Qurbanov, E.Xəlilova, C.Bəydilli, A.Xəndan, V.Musalı, E.Məmmədova, L.Süleymanova və F.Dursunovanın adlarını qeyd etməyi özü müəzə borc bilirik².

Qeyd etməliyik ki, Mustafa Kutlu Türkiyədə ilk əsərləri ilə ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmişdir. 1970-ci ildə çap olunmuş ilk kitabı “Ortadaki adam” haqqındaki məqalədən bu günə qədər sənətkarın həyat və yaradıcılığına dair onlarla elmi və publisistik məqalə, o cümlədən tədqiqat əsərləri yazılmışdır.

---

² Adları qeyd olunan tanınmış türkoloqlarımızın tədqiqatlarından dissetrasiya işində ətraflı bəhs edilmiş, onların müraciət olunan kitabları və elmi əsərləri ədəbiyyat siyahısında göstərilmişdir.

Dissertasiyanın işlənməsi zamanı tanınmış ədəbiyyatşünas və tənqidçilər Mehmet Kaplan, İlhan Eraydın, Şevket Bulut, Niyazi Adalı, Yusuf Reha, Şərif Aktaş, Nazan Bəkiroğlu, Necip Tosun, Necati Tonga və Ercan Yıldırımın ədibin hekayə yaradıcılığına dair adları ədəbiyyat siyahısında qeyd olunan kitab və məqalələri diqqətlə nəzərdən keçirilmiş, oradakı fikirlərə istinad olunmuş və münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyada başlıca məqsəd Türkiyə ədəbiyyatında köhnə tipli hekayədən modern hekayəyə keçid və “ənənəçilər” adlanan ədəbi nəslin görkəmli nümayəndəsi M.Kutlunun ən yeni dövr türk hekayə sənətinin inkişafı prosesindəki yeri və xidmətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədin yerinə yetirilməsi üçün dissertasiyada aşağıdakı elmi-nəzəri vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

-Türkiyə ədəbiyyatında hekayə janrının təşəkkülü prosesini, tarixi-xronoloji inkişaf yolu və mərhələlərini ardıcılıqla izləmək;

-M.Kutlunun həyatı, ədəbi mühitini dərinlən öyrənmək və əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırmaq;

-yazıçının müasir türk nəsrində ənənəvi hekayənin janr və şəkillərinə müraciət istiqamətlərinin formalaşmasında xidmətlərini müəyyənləşdirmək;

-M.Kutlunun hekayə yaradıcılığında ənənəvi Şərq təhkiyə mədəniyyəti ilə modern Qərb hekayəçiliyinin sintezinin ideya-estetik funksiyasını təsbit etmək;

-ədibin hekayələrində müraciət etdiyi mövzu və problem, üsul və metod, zaman və məkan, tip və xarakter, folklor motivləri məsələlərini aydınlaşdırmaq;

-yazıçının əsərlərindəki islam fəlsəfəsi və irfan rəmzlərinin, təsəvvüf simvollarının nəzəri-estetik məsələlərini aydınlaşdırmaq;

Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasları. Filologiya elmi sahəsindəki milli və ümumbəşəri dəyərlər, əbədi-bədi materialın sistemli şəkildə araşdırılması, müasir şərqşünaslıq və türkologiyada əldə olunmuş nailiyyətlər tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsaslarını təşkil edir. Tədqiqat zamanı sosial-tarixi prinsipə ardıcıl riayət edilmiş, faktoloji materialın təhlilində deduktiv və induktiv metodlardan istifadə olunmuşdur. Müasir ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri müddəaları əsas götürülmüş, dünya, Türkiyə və Azərbaycan türkologiyasına dair müvafiq tədqiqatların təcrübə və nəticələrindən, hekayə janrının nəzəri-estetik prinsipləri və sənətkarlıq

məziyyətləri ilə əlaqədar əsərlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi Türkiyə ədəbiyyatının son qırxbeşillik dövründə xüsusi yeri olan, müasir ənənəvi tipli türk hekayəsinin formalaşması və inkişafında mühüm xidmətlər göstərən M.Kutlunun həyat və yaradıcılığının elmi-nəzəri tədqiqi və tarixi-xronoloji ardıcılıqla, sistemli şəkildə yazılmış ilk müstəqil monoqrafik araşdırma. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq geniş və zəngin faktiki materiallar əsasında M.Kutlunun əsərlərində istifadə etdiyi ənənəvi Şərq təhkiyə mədəniyyətinin, türk folklorunun forma və motivləri müəyyənləşdirilmiş, ideya və bədii-estetik funksiyaları janr, üslub və inikas planında aydınlaşdırılmış, ədibin hekayələrindəki sənətkarlıq xüsusiyyətləri işıqlandırılmışdır.

Türk hekayə sənətində özünü göstərən ənənəvi təhkiyə ilə modern nəsrin sintezi, ənənəvi irsdən faydalanma prosesi ilə zamanın söz sənəti qarşısında qoyduğu yeni tələblər arasında əlaqələr araşdırılmış, bu prosesin bütövlükdə türk nəsrinin poetikası və üslubunda, xüsusilə hekayə janrının təkamülündə köklü dəyişikliklərin baş verməsi ilə nəticələndiyi təsbit edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, o cümlədən Şərqşünaslığında ilk dəfədir ki, M. Kutlunun yaradıcılığı mövzusunda elmi araşdırma aparılır.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyanın müddəa və nəticələrindən nəzəri baxımdan müasir türk ədəbiyyatı tarixinin və nəsr janrlarının təşəkkülü və təkamülü mərhələlərinin, modern hekayə janrı ilə şifahi xalq təhkiyə mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması və yazılmasında istifadə oluna bilər.

Təcrübi baxımdan isə tədqiqat işindən ali məktəblərin şərqşünaslıq və filologiya fakültələri tələbələri üçün dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılması, fənn proqramlarının tərtibi və seçmə kurs mühazirələrinin hazırlanmasında faydalanmaq mümkündür.

İşin aprobasiyası. Dissertasiyanın mövzusu 27.12.2007-ci il tarixində (protokol № Ç-QU-15000-400/55) Qafqaz Universitetinin Elmi Şurasında və 19.02.2010 tarixində AMEA-nın akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərqşünaslıq üzrə Problem Şurasında (protokol №1) təsdiq edilmişdir. Dissertasiya işi Qafqaz Universitetinin Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin əsas məzmunu, nəzəri müddəa və nəticələri dissertantın mövzu ilə əlaqədar Respublikamızda və xaricdə nəşr etdirdiyi elmi məqalələrində, beynəlxalq konfransların materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, hər biri müvafiq yarımfəsillərə bölünmüş üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**”ində mövzunun aktuallığı, obyekt, tədqiq tarixi, qarşıya qoyulan başlıca məqsəd və vəzifələr, tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasları, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, işin aprobeasiyası və quruluşundan bəhs edilir.

Birinci fəsil “**Türk ədəbiyyatında hekayə janrının təşəkkülü və təkamülü istiqamətləri**” adlanır və üç yarımfəslə bölünür. “**Hekayənin türk ədəbiyyatındakı tarixi inkişaf yolları**” başlıqlı ilk yarımfəsildə qeyd olunur ki, yeni tipli hekayə türk ədəbiyyatında XIX əsrin II yarısında Qərb, xüsusilə də fransız ədəbiyyatının təsiri ilə təşəkkül etsə də, klassik türk ədəbiyyatının zəngin nəsr irsi mövcud olmuşdur. Bu irsə ənənəvi təhkiyə təməlinə söykənən xalq hekayələri, ümumtürk folklor əsərləri, qissələr və məddah hekayələri ilə yanaşı, səyahətnamə, səfərətnamə, vaqeyinamə, məktub, risalə kimi sənədli və çox az sayda bədii nəsr nümunələri daxildir.

XIX əsrin II yarısında cəmiyyətin mənəvi-mədəni tələbatı ilə Türkiyənin dünya ədəbi prosesinə qoşulması zərurəti yaranır. Yeni tipli türk nəsrinin təşəkkülü sosial sifariş idi və məhz bu dövrdə meydana gəlməsi təsadüf sayıla bilməz. Tənzimat (1860-1895) və Sərvəti-fünün dövrü (1896-1901) ədəbiyyatçılarının yaradıcılığında köhnə tipli ictimai-fəlsəfi ideya və bədii ənənələrin izləri davam etməklə yanaşı, yeni dövrün məzmununu əks etdirən ilk milli türk nəsr nümunələri ortaya çıxır. Əksəriyyəti Qərb ölkələrində yaşamış, işləmiş, yaxud təhsil almış, bu ölkələrin ədəbi-mədəni həyatı ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazanmış İbrahim Şinasi, Namiq Kamal, Ziya Paşa, Əhməd Midhət, Xalid Ziya, Mehmet Rauf, Nəbizadə Nazim kimi sənətkarların Avropada formalaşmasını tamamlamış modern nəsrə, əxlaqi-didaktik dramaturgiyaya və publisistikaya meyli etməsi təbii qarşılınmalıdır. Yeni nəsrin və onun janrlarının təşəkkülü və təkamülündə Qərb ədəbiyyatından, xüsusən Fenelon, Russo, Hüqo, Zolya, Stendal kimi fransız yazıçılarından türk dilinə tərcümə edilən əsərlər də mühüm rol oynamışdır.

Qısa bir müddət təqlid şəklinə davam etsə də, daha sonra orijinal, günün həqiqətlərinin, fərdi duyğulara sahib real insan həyatının, hərəkət və davranışları tipik olan obrazların yer aldığı ilk yeni tipli romantik və realist

hekayələr, romanlar meydana çıxmağa başlayır. Başqa sözlə, dövrün ədiblərinin qarşılaşdığı ən ümdə problem həyat həqiqətlərinin bədii ədəbiyyatda inikası məsələsi, real gerçəklik və ona yanaşma tərzii, real və ideal arasındakı mübarizənin nəsrə əks etdirilməsi yollarının axtarılıb tapılması idi. Yeni bədii estetik özü ilə bərabər yeni nəzəri ədəbi fikirlərin yaranmasına şərait yaradırdı. Bunu cəsarətlə söyləmək mümkündür ki, bütünlükdə bu dövrün türk nəsrinə öz milliliyini qismən mühafizə etməklə yanaşı, davamını və perspektivini Avropa mədəniyyəti və sənəti kontekstində tapır. Bu mərhələnin fəlsəfi-estetik səciyyəsi köhnə tipli ədəbi-bədii təfəkkürdən yeni təfəkkürə, İslam Şərqi poetik sistemindən çağdaş nəsr mənasına gələn Qərb nəsrinə, klassik romantizmdən maarifçi realizmə, oradan da tənqidi realizmə keçidlə xarakterizə olunur.

XX əsrin I rübündə türk nəsrinə öz coğrafiyasını, obrazlar sistemini, mövzu və problematikasını genişləndirir, İstanbuldan Anadoluya doğru yayılmağa başlayır. Əsrin ilk onilliklərində (Ö.Seyfəddin, X.Rəfiq, X.Ədib, Y.Qədri, R.Nuri və b.), xüsusən tənqidi və ictimai realizmin formalaşdığı 30-40-cı illərdən etibarən (S.Ertem, S.Əli, R.Enis, S.Dərviş, F.Rıfqi, S.Faiq və b.) hekayə Şərq təhkiyə mədəniyyətindən tamamilə uzaqlaşır. Ənənəvi təhkiyə və modern hekayəçilik arasındakı münasibətlər daha çox yazılı ədəbiyyatda folklor motivlərindən istifadə, yaxud da tarixi mövzu və şəxsiyyətlərə müraciət şəklində ortaya çıxır.

Əsrin 50-60-cı illərində “kənd ədəbiyyatı” deyilən əsərlər yaranmağa başlayır. Bu hekayə və romanların mövzusu, süjeti, obrazları, eləcə də bədii konfliktin məğzini təşkil edən hadisə və əhvalatlar kənd həyatından, kəndlinin sosial-məişət problemlərindən götürülürdü. Bədii yaradıcılıq metodu, əsasən, ictimai realizm olan kənd nəsrinə nümayəndələri (Yaşar Kamal, K.Bilbaşar, M.Makal, F.Baykurt, D.Akçam, O.Xəncərlioğlu və b.) və onların əsərləri öz populyarlığını 70-ci illərdə də qoruyub saxlayırdı.

Elə həmin illərdə ədəbi prosesdə fərdiyyətçilik keyfiyyət dəyişikliyi keçirərək yeni bir təmayülün doğmasına səbəb olmuşdu. Qərb ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan modernizmin estetik prinsipləri ilə yerli milli-idealə fəlsəfi düşüncələrin, eləcə də yazıçıların fərdi psixoloji motivlərinin sintezi nəticəsində yeni bir ədəbi təmayül – “bunalım” (“böhran”) ədəbiyyatı ortaya çıxmış, Leyla Erbil, Lətifə Tekin, Fərid Edgü, Necati Tosuner kimi hekayəçilər bu yönümdə maraqlı əsərlər nəsr etdirməyə başlamışdılar.

Eyni dövrdə daha çox şəhər və qəsəbə həyatına, tarixi mövzulara

müraciət edən türk nasirləri Orxan Kamal, Kamal Tahir, Səməm Qocagöz, Haldun Taner, psixoloji nəsrin ustalarından Peyami Safa, islami-metafizik sənətkar Nəcib Fazil, eləcə də satirik türk novellasının tanınmış ustası Əziz Nesinin hekayə, roman və dram əsərləri geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanır.

70-ci illərdə türk hekayəçiliyində yeni imzalar – Bəkir Yıldız, Osman Şahin və başqaları görünməyə başlayırlar. Onların hekayə kitabları türk ictimai realist nəsrində xüsusi yer tutur.

Nağıl, əfsanə, xalq hekayələri, məsnəvilər, məddah hekayələri, qissələr kimi ənənəvi nəsr təhkiyəsinin yenidən ciddi şəkildə türk hekayəçilərinin diqqətini çəkməsi əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. Elə bu dövrdən etibarən də türk ədəbiyyatşünaslığında “gelenekçilər” (“ənənəçilər”) adlandırılan ədəbi nəslin (M.Kutlu, R.Özdənörən, H.Su, N.Bəkiroğlu, İ.Pala və b.) klassik Şərq ədəbiyyatı ənənəsinə və bu ənənənin əsasını təşkil edən islami-təsəvvüf fəlsəfəsinə müraciət etdiyini görmək mümkündür. Ənənəçi ədiblərin yaradıcılığında hekayə ilkin qaynağına qayıdır, öz milli kökündən qidalanan yeni bir türk hekayə tipi formalaşmağa başlayır. Bu, “qaynağını Qərb kultüründən alan modern türk hekayəsinin artıq öz məcrasına dönməyə və özünəməxsus bir tərzin formalaşmağa başladığını göstərdiyi kimi, çağdaş hekayənin əslində, ənənəvi hekayənin bir davamı olduğunu göstərərək Şərqi hikmətli və sadə üslubunu mənimsəyən ənənəvi təhkiyəni, təsəvvüf və bəzi tarixi hadisələri yenidən işləyən və keçmişlə günümüz arasında kültürel bir bağ, əlaqə qurmaq yolu idi”³.

Türk hekayəçiliyinin dəyərli tədqiqatçısı S.Qasımlı “Yeni türk hekayəçiliyinin təşəkkülü” adlı məqaləsində bu məsələyə toxunaraq yazır: “Türk ədəbiyyatında yeni ədəbiyyatın, xüsusilə hekayə janrının təşəkkülü və formalaşmasından danışarkən qeyd etməliyik ki, yeni ədəbiyyat əski ədəbiyyatın ənənələri üzərində qurulmuşdur. Qətiyyətlə söyləyə bilərik ki, bugünkü yeni türk hekayəçiliyi də əski ədəbiyyatdan qaynaqlanaraq inkişaf etmək üzrədir.”⁴

Nəsr janrlarına dair tarixi ekskursun ümumi mənzərəsinin

---

³ Duymaz A. Halk hikayeciliği geleneğinin 1980 sonrası türk hikayeciliğine yansımaları / Hikayenin bugünü, bugünün hikayesi. 80 sonrası türk hikayesi sempozyum. İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2008, s. 129

⁴ Qasımlı S. Yeni türk hekayəçiliyinin təşəkkülü // Şərq filologiyası məsələləri (5-ci buraxılış). Bakı: “Bakı Çap Evi”, 2010, s. 303

tamamlanması məqsədilə elə buradaca xatırladaq ki, 80-90-cı illərdə “ənənəçilər” nəslinə paralel olaraq öz başlanğıcını 60-70-ci illərdən alan başqa bir ədəbi cərəyan – postmodernizm ortaya çıxmışdır.

Bu yarımfəsildə hekayə janrının tarixi inkişaf yolunda xalq hekayələrinin bir qolu olan məddah və xalq hekayələrinin, məsnəvilərin rolu da aydınlaşdırılır. Qeyd edilir ki, klassik türk ədəbiyyatında, xüsusən son dövrlərdə yaranan məddah hekayələri daha çox öz realizmi ilə seçilirdi. Gündəlik həyatda baş verən hadisələr ətrafında qurulan bu hekayələrin qəhrəmanları da sadə insanlardır. Orta əsrlərdə xalq hekayələri geniş xalq kütləsinə xitab edirdisə, ziyalılar mühitində, yüksək təbəqədə məsnəvilər xüsusi maraq oyadırdı. Ərəb ədəbiyyatından İran ədəbiyyatına, oradan da Türkiyə ədəbiyyatına keçən məsnəvi janrı orta əsr ziyalıları tərəfindən xüsusi rəğbətlə qarşılanırdı. Türk ziyalı mühitində roman və hekayə janrlarına duyulan ehtiyacı ödəyən mənzum hekayələr olaraq qəbul edilən məsnəvilər nəzmlə yazılırdı. Məsnəvilərin nəzmlə yazılması və məhdud mövzular ətrafında formalaşdırılması, ümumiyyətlə, klassik Şərq poeziyasının qəliz dili, dövrün az saydakı nəsr nümunələrində xarakterlərin psixoloji təhlillərinin olmaması, zaman və məkanın konkret göstərilməməsi, geniş məkan təsvirlərinin verilməməsi kimi hallar o dövrdə mövcud nümunələrin modernləşməsinə, modern hekayəyə doğru inkişafına mane olmuşdur. Bu da Şərq ədəbiyyatının əsasını təşkil edən “təcrid” anlayışı ilə izah edilməlidir. “Təcrid” anlayışına əsaslanan Şərq ədəbiyyatında ətraf mühiti olduğu kimi təsvir etmək deyil, əşyanın mahiyyətindəki sirlərə işarə vacib sayılırdı. Qərb və Şərq sənətləri arasındakı ən əsas fərq də elə buradan irəli gəlirdi. Şərqdən fərqli olaraq Qərbdə həqiqətin, obyektiv gerçəkliyin inikası və ifadəsi zamanı varlığın olduğu kimi əks edilməsini əsas alan “mimesis” (“təqlid”) anlayışı hakim idi. Bu səbəbdən də Qərb ədəbiyyatındakı mövcud nəsr nümunələri ilə qarşılaşan türkiyəli ziyalılar bu yeni və fərqli təhkiyəyə xüsusi maraq göstərmiş və öz ədəbiyyatlarında, məhz bu tipli əsərlərin yoxluğunun fərqinə vararaq yeni tərzdə hekayələr yazmağa meyl etmişdilər. Məhz Tənzimətdən etibarən, ənənəvi təhkiyə ilə Türkiyə ədəbiyyatına yeni daxil olan ədəbi növ və janrlar arasında ciddi bir mübarizə yaşanır. Bu mübarizə modern hekayənin zəfəri ilə nəticələnir və nərsdə “təcrid” anlayışını əsas alan ənənəvi təhkiyə tərک edilərək Qərb sənət anlayışına bağlı əsərlər yazılmağa başlanır.

Qeyd edək ki, bu yarımfəsildə tanınmış türk ədəbiyyatşünasları P.Naili Boratav, Kazım Yetiş, Orxan Okay, Mustafa Nihat Özön, Nurullah

Çetin, İsmail Kasap və başqlarının elmi-tədqiqat əsərləri, türk nəsr, xüsusən hekayə janrının tarixi inkişaf yollarına dair fikir və mülahizələri nəzərdən keçirilmişdir.

“Köhnə tip hekayəçilikdən müasir hekayəçiliyə doğru” adlı ikinci yarımfəsildə ənənəvi təhkiyədən müasir hekayəçiliyə keçid prosesindən bəhs edilmişdir. Burada diqqət belə bir məqama çəkilir ki, Tənzimat ədəbiyyatı dövrünə təsadüf edən Qərb ədəbiyyatındakı hekayə ilə tanışlıq ilk əvvəl, tərcümələr vasitəsilə olsa da, tərcümə ədəbiyyatından öncə ortaya çıxmış bir neçə əsər var ki, onlar köhnə tipli hekayədən yeni hekayəyə keçid kimi qiymətləndirilməlidir. Bu yarımfəsildə həmin əsərlərdən ən tipik və məşhur olanı – Giritli Əli Əziz Əfəndi (1749-1798) tərəfindən 1797-ci ildə yazılıb, ilk dəfə 1852-ci ildə nəşr edilən “Muhayyelatı Aziz Efəndi” əsəri ətraflı təhlilə cəlb edilmişdir. Əsərin “Min bir gecə” və “Min bir gündüz” kimi Şərq hekayələrinin xüsusiyyətlərini daşımaqla yanaşı, modern hekayədəki kimi, bədii məkan və zaman elementlərinin, eləcə də, qəhrəmanlarının real olması, hadisələrin gerçəklikdə baş vermiş anlamında nəql edilməsi, sadə dillə qələmə alınması və s. xüsusiyyətləri ilə ənənəvi Şərq hekayəsindən ayrıldığı xüsusi vurğulanır.

Türk ədəbiyyatında ilk modern hekayə təcrübəsi Əhməd Midhədin (1844-1912) qələmindən çıxmışdır. Belə ki, o, 1869-cu ildə “Kıssadan hisse”ni, 1870-ci ildə isə “Letaiifi rivayət” başlığı altında hekayələr seriyasını nəşr etdirir. Yazıçı hekayə və romanlarında məddah və xalq hekayəsi ənənəsi motiv və ünsürlərinə yer verirdi.

Modern hekayənin ikinci nümunəsi kimi Emin Nihad Efəndinin (?-1875) “Müsameretname”si (1872) təhlilə cəlb olunur. “Gecə söhbətləri” mənasını verən bu kitaba yeddi uzun hekayə (povest) daxildir. Əsərdə Şərq ənənəsinə sadıq qalmaqla birlikdə dövrün ictimai problemlərinə toxunulur ki, bu, modern hekayəyə xas bir xüsusiyyətdir.

Nəbizadə Nazimin (1862-1893) 1890-cı ildə nəşr edilən “Karabibik” əsəri Türkiyə ədəbiyyatında realist hekayənin ilk yetkin nümunələrindən biri kimi qiymətləndirilir.

Burada Şərq bədii nəsr ənənəsindən imtina edib, tamamilə Qərb üslubunda modern hekayənin yetkin nümunəsini yazan ilk türk yazıçısı Sami Paşazadə Sezainin (1860-1936) novellaları təhlil olunur.

Türk ədəbiyyatında Sərvəti-fünun dövründən etibarən, təhkiyədə ənənəvi xüsusiyyətlərin azalması, onun yerini Qərbdən alınan modern hekayənin komponentlərinin tutması müşahidə olunur. Dövrün

nümayəndəsi kimi Xalid Ziya Uşaqlığilin (1866-1945) hekayə yaradıcılığından söhbət açılır.

Milli ədəbiyyat dövründə (XX əsrin ilk iki onilliyi) hekayə yeni bir inkişaf yoluna qədəm qoyur. Dövrün yazıçıları (Rəfiq Xalid, Xalidə Ədib, Yaqub Qədri, Rəşad Nuri Güntəkin) cəmiyyəti narahat edən məmləkət məsələlərinə toxunmağa başlayırlar. Nasirlər xalq danışığı dilini və sadə üslubu seçirlər. Bu dövrün ən məşhur nasiri Ömər Seyfəddindir (1884-1920). İlk nümunələrini S.P.Sezainin yazdığı modern hekayə, müəyyən inkişaf mərhələsi keçdikdən sonra, məhz Ö.Seyfəddinin yaradıcılığında kamilləşir.

I fəslin **“Ən yeni dövr türk hekayəçiliyi”** adlı üçüncü yarım fəslində Cümhuriyyətin ilk dövrlərində və 30-40-cı illərdə hekayə janrının təkamülü izlənilir. Qeyd edilir ki, artıq bu dövrdə Qərb tipli hekayənin türk ədəbiyyatında klassik səviyyəyə yüksəldiyi və ənənəvi janrdan mümkün qədər uzaqlaşdığı müşahidə olunur. Novella janrı yeni forma və məzmun qazanır. Bu, xüsusilə hekayələrdə ictimai, siyasi və iqtisadi məsələlərin gündəmə gətirilməsində özünü göstərir. İlk izləri Sədri Ertemin, Suad Dərvişin, Rəşad Enisin yaradıcılığında müşahidə olunan ictimai motivlər Səbahəddin Əlinin realist hekayələrində daha ciddi və kəskin şəkildə ortaya çıxır.

Bu yarım fəsilədən ötən əsrin ortalarından bu günə qədərki dövrün türk hekayə janrının inkişafı prosesi daha geniş təhlil edilir. Burada 50-80-ci illər türk hekayəsinin inkişafı tarixi ayrıca bir mərhələ kimi nəzərdən keçirilir. 50-ci illərin əvvəllərində ədəbiyyatda iki ədəbi təmayülün müşahidə edildiyi qeyd olunur. Bu, təməli əvvəlki dövrdə qoyulan ictimai realizm və fərdiyyətçilikdir. Bəhs edilən meyllər onilliklər boyu paralel şəkildə davam etməklə yanaşı, ictimai realizm uzun müddət Türkiyə ədəbiyyatında aparıcı yaradıcılıq metodu olmuşdur. Buna paralel olaraq ictimai-siyasi məsələlərlə birbaşa bağlı olmayan, fərdin daxili aləminə işıq salan əsərlər də yazılırdı. Hələ 40-cı illərdə formalaşmağa başlayan, siyasi baxışların əsərlərdə əks etdirilməsindən uzaq, daha çox fərdin daxili aləminə nüfuz edən bu təmayülün adı Türkiyə ədəbiyyatında “Said Faiq xətti” adlandırılır. Sonralar rus türkoloqu S.Uturqaurinin bu təmayülü sosial-psixoloji təmayül adlandırması bir çox tədqiqatçıların, məhz bu ifadədən istifadə etməsinə səbəb olmuşdur.

50-ci illərin sonlarından etibarən, ziyalıların yaşadıkları mənəvi böhranlar bəzi yazıçıları yeni ədəbi axtarışlara sövq edir. Bu zaman II Dünya müharibəsindən sonra, Avropada formalaşan fərdin heçlik

qarşısındakı qorxusunu dilə gətirən, həyatın mənasızlığını söyləyən ekzistensializm fəlsəfəsi və sürrealizm bu yazıçıların diqqətini çəkir, onlar həm fikir, həmçinin estetik qayğılar baxımından Qərbdə formalaşan modernizm anlayışına bağlı əsərlər yazmağa başlayırlar. Nəticədə, ilk dəfə bu illərdə realist nəsr öz yerini yeni bir təmayülə - modernist ədəbiyyata (L.Erbil, L.Tekin, F.Edgü, N.Tosuner) verir.

60-cı illərin sonu – xüsusən 70-ci illərdə ictimai realizm və sosial-psixoloji təmayül yenidən Türkiyə ədəbiyyatında canlanmağa başlayır və yüksəliş dövrünü yaşayır. Ölkədə yaşanan daxili köç, kənd və şəhər həqiqətləri bu dövrdə də ədəbiyyatda əsas mövzular kimi işlənməkdə davam edir.

80-ci illərdən etibarən, klassik Şərq ənənəsinə və bu ənənənin əsasını təşkil edən təsəvvüf fəlsəfəsinə müraciət edən M.Kutlu, R.Özdönörən, H.Su, N.Bəkiroğlu, İ.Pala, S. Yalsızuçanlar və digərlərinin yeni ənənəvi hekayə yaradıcılığının ümumi nəzəri-estetik məsələləri və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin təhlili bu yarımfasildə verilir. Həmin illərin türk nəsrində ənənəvi irsə iki şəkildə müraciət olunduğu da xüsusi olaraq göstərilir. Bunun biri postmodernistlərin, digəri isə ənənəçilərin izlədiyi yol idi. İstifadə edilən üsullar eyni və ya yaxın olmaqla bərabər, qarşıya qoyduqları məqsəd bu iki yolu bir-birindən ayırırdı. Birincilər ənənəvi irsin nümunələrindən sadəcə material olaraq istifadə etməklə postmodern mətn formalaşdırmağa çalışırdılarsa, ikincilər milli irsə sahib çıxaraq ənənəvi olanı və milli-mənəvi dəyərlər sistemini bu günə daşımaq məqsədi güdürdülər. Ənənəçilərin seçdikləri yol müasirlərindən fərqli olaraq ciddi və məqsədli bir şəkildə zəngin Şərq qaynaqlarına, ənənəvi təhkiyəyə, milli-mənəvi dəyərlərə yönəlmə idi. Bu postmodernizmdən, eləcə də, XIX əsrin II yarısından etibarən, Qərb təsiri ilə formalaşan modern nəsrdən fərqli olaraq türk ədəbiyyatının daxilində yaranan bir meyl idi. Türk ədəbiyyatında Tənzimatdan başlayaraq formalaşan hekayə və romanın “ən yaxşı ifadə ilə, bizə aid obraz və hadisənin qərbli bir forma içində türk dilində təhkiyə edilməkdən başqa bir şey” olmadığını qeyd edən Şərif Aktaş bu ədəbi növlərin nəzəri əsaslarının Türkiyə ədəbiyyatında deyil, Qərbdə hazırlanmış və inkişaf etmiş olduğuna diqqəti yönəldir.⁵ Bu yeni hekayə və roman müəyyən edilmiş formanı yerli material ilə yenidən formalaşdırmaq və onu türk dilinin imkanları ilə təhkiyə etmək səylərinin

---

⁵ Aktaş Ş. Hikayeçiliğimizde yeni bir tarz: “Yoksulluk içimizde” // Türk edebiyatı dergisi, İstanbul, 1984, № 124, s. 75

nəticəsi idi.

Dissertasiyanın II fəslinə **“Mustafa Kutlunun həyatı, ədəbi mühiti və bədii-estetik dünyagörüşünün formalaşması”** başlığı verilmişdir. Bu fəslin **“Mustafa Kutlunun həyatı, ədəbi mühiti”** adlı birinci yarımfəslində sənətkarın həyatı və ədəbi mühiti araşdırılmış, ailəsi, uşaqlıq illəri, gəncliyi, təhsili, ədəbiyyata, idmana və rəssamlığa olan meyli məsələləri öyrənilmişdir. Mustafa Kutlu 1947-ci il mart ayının 6-da Ərzincanın Iliç qəzasına bağlı Quruçay qəsəbəsində məmur ailəsində doğulmuşdur. Atası Nurəddin bəyin iş yerini tez-tez dəyişməsi ilə bağlı onun uşaqlığı da Anadolunun bir çox bölgələrində keçmişdir. Bu, gələcəyin böyük sənətkarının kənd həyatını yaxından tanıması və kəndlilərlə yaxın ünsiyyətdə olması üçün geniş imkanlar açmışdır.

Mustafa Kutlu orta məktəbi bitirdikdən sonra, Ərzurum Atatürk Universiteti Ədəbiyyat fakültəsinin Türk dili və ədəbiyyatı bölməsinə qəbul olunur. Burada öz ixtisasları üzrə nüfuz qazanmış professor-müəllim heyətinin olması M.Kutlunun yetişməsində, elmi-ədəbi dünyagörüşünün formalaşmasında böyük rol oynayır. Ədəbiyyatşünas-publisist Bəşir Ayvazoğlunun bir məqaləsindən öyrənirik ki, universitetin professor-müəllim heyəti ilə yanaşı tələbə Mustafanın hafizəsində dərin iz salan insanlar cərgəsində o dövrdə Ərzurumda yaşayıb fəaliyyət göstərən “Nəqqaş İsmayıl Usta, Hatəm Əmmi, Məddah Behçəd Əfəndi kimi, xalq irfanını təmsil edən maraqlı şəxsiyyətlər də vardı.”⁶

M.Kutlu 1968-ci ildə universiteti qurtarır. Təyinatla getdiyi Tüncelidə dörd il işləyir. 1972-ci ildə yenə təyinatla İstanbuldakı Vəfa Poyraz liseyinə göndərilən M.Kutlu, iki il də burada işlədikdən sonra müəllimlik peşəsindən ayrılır. 1974-cü ildən etibarən, “Dergâh yayınları” nəşriyyat evində işləməyə başlayır. Burada nəşr olunan səkkiz cildlik ensiklopediyanın II cildindən başlayaraq nəşrinə rəhbərlik edir və çox sayda məqalələri də özü yazır. O, 1979-1982 illərdə “Fikir və sanatta hərəket” məcmuəsinin baş redaktoru vəzifəsini də icra edirdi. M.Kutlunun müxtəlif zamanlarda “Adımlar”, “Hisar”, “Türk edebiyatı”, “Düşüncə”, “Yönelişlər” kimi jurnallarda da hekayələri dərc olunmuşdur. İlk hekayə kitabı “Ortadaki adam” 1970-ci ildə, ikincisi “Gönül işi” kitabı isə 1974-cü ildə işıq üzü görür. Yazıcının bu illərdə iki monoqrafiyası da çapdan çıxmışdır. Bunlar “Sait Faik’in hikəyə dünyası” və “Sabahattin Ali” kitablarıdır. Mətbuatda dərc etdirdiyi hekayələrini mütəmadi olaraq

---

⁶ Ayvazoğlu B. Defterimde 40 surət. İstanbul, Ötüken, 1996, s. 167

kitablaşdıran yazıçı “Yoksulluk içimizdə” (1981) və “Ya tahammül ya sefer” (1983) kitabları ilə iki dəfə Türkiyə Yazarlar Birliyi tərəfindən “İlin hekayə ustası” seçilir.

O, 1990-cı ildə dostları ilə birlikdə “Dergah” məcmuəsini nəşr etdirir. Jurnalın baş redaktoru özü olur. Bu tarixdən etibarən, məcmuədə yazı və hekayələri ilə də tez-tez çıxış edən yazıçı 1997-ci ildə jurnaldakı fəaliyyətinə görə, Türkiyə Yazarlar Birliyi tərəfindən “Ən yaxşı məcmuə baş redaktoru” adına layiq görülür.

Yazıçı uzun illər İstanbulu qarış-qarış gəzir, maraqlı, diqqətini çəkən məkanlar haqqında təəssüratlarını “Zaman” qəzetində “Bir demet İstanbul” və “Şehir mektupları” başlığı ilə dərc etdirir. “Zaman”dan ayrıldıqdan bir müddət sonra “Yeni şafak” qəzetində köşə yazıları, idman xəbərləri yazmağa başlayır.

II fəslin **“Mustafa Kutlunun bədii-estetik dünyagörüşünün formalaşması”** adlı ikinci yarım-fəslində qeyd olunur ki, hər hansı bir sənətkarın ədəbi-estetik dünyagörüşü birdən-birə formalaşmır. Doğulub boya-başa çatdığı ailə şəraiti, ictimai-siyasi mühit, təhsil alıb yetişdiyi təlim-tərbiyə ocaqları, içində yer aldığı ədəbi qrup, cərəyan və məktəblər, eləcə də özünün şəxsi mütaliəsi sayəsində qazandığı bilik, bacarıq və fərdi keyfiyyətlər hər bir yazıçının fəlsəfi-siyasi dünyaduyumunu, bədii-estetik dünyagörüşünü, həyat kredosunu, ədəbi yaradıcılıq metodunu formalaşdırın mühüm amillərdir. Bu baxımdan müstəsna təşkil etməyən, özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti və yazı tərzilə seçilən Mustafa Kutlu klassik Şərq – türk və şifahi xalq ədəbiyyatına meyl etməklə türk hekayəçiliyində yeni bir cığır açır.

Yazıçının yaradıcılıq təkamülünü izləyən tədqiqatçılar (Necati Tonqa, Alaattin Karaca, Mustafa Miyasoğlu, Dinçer Eşitgin, Ercan Yıldırım) onun hekayə yaradıcılığının inkişaf mərhələlərini müxtəlif rakurslardan təsnif etsələr də, bu, təsnifatlar bir-birindən elə də ciddi fərqlənmir. Bütün bunlar ümumiləşdirildikdə tədqiqatçıların M.Kutlu yaradıcılığının ilk dövrünü başlanğıc, yaxud təşəkkül, ikinci dövrünü öz hekayəsini tapma, üçüncü dövrünü ara mərhələ, sonuncu dövrünü isə uzun hekayə dövrü olaraq təsnif etdiyini görürük.

Fikrimizcə, yuxarıdakı təsnifat məqbul kimi görünsə də, sənətkarın yaradıcılığının inkişaf istiqamətini, yaradıcılığındakı təbəddülatı, keyfiyyət dəyişikliyinə tam xarakterizə etmir. Biz ədibin bədii irsinin tədqiqatçıların yazıçının hekayə yaradıcılığına dair tarixi-xronoloji bölgələrini nəzərə almaqla yanaşı, bu dissertasiyada Mustafa Kutlunun ənənəvi təhkiyəyə

müraciəti və novatorluğu, forma və üslub axtarışları məsələsinə diqqəti yönəltməklə onun təxminən 45 illik ədəbi fəaliyyətini, hekayəçiliyini bir-birindən keyfiyyətə fərqlənən dörd mərhələyə bölüb araşdırmağı məqsəduyğun hesab etmişik.

Birinci dövr 1970-1974-cü illəri əhatə edir və ədibin yaradıcılığının özünüifadə mərhələsidir. Bu dövrə yazıçının yuxarıda adları çəkilən “Ortadaki adam” və “Gönül işi” hekayə kitabları daxildir.

İkinci dövr 1979-1990-cu illəri əhatə edir. Bu, yazıçının yeni forma və üslub axtarışları dövrü, klassik Şərq-türk ədəbiyyatından təsirlənmə, hekayədə özünü təsdiq mərhələsidir. Bu dövrə sənətkarın cəmi 48 hekayəsinin toplandığı beş kitabı – “Yokuşa akan sular”, “Yoksulluk içimizdə”, “Ya tahammül ya sefer”, “Bu böyledir” və “Sır” daxildir.

Üçüncü dövr yazıçının hekayə yaradıcılığında “ara dövr” adı verilən, “Arka kapak yazıları” və “Hüzün və təsadüf” adlı iki kiçik həcmli kitabının daxil olduğu keçid mərhələsidir.

Dördüncü dövr 2000-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələ yazıçının şifahi xalq ədəbiyyatından təsirlənmə dövrüdür. Son 12 ildə ədib oxucuların ixtiyarına hər il bir yeni hekayə kitabı təqdim edib: “Uzun hikayə”, “Beyhude ömrüm”, “Mavi kuş”, “Tufandan önce”, “Rüzgârlı pazar”, “Cehf”, “Menekşeli mektup”, “Kapıları açmaq”, “Huzursuz bacak”, “Tahir Sami Bey’in özel hayatı”, “Zafer yahut hiç”, “Hayat güzeldir”, “Anadolu yakası”.

Bu yarım fəsildə yazıçının ədəbi-estetik dünyagörüşünün formalaşması prosesi konkret olaraq yuxarıdakı yaradıcılıq dövrlərinin tarixi sərhədləri çərçivəsində meydana çıxan hekayə kitablarının ənənəvi və yeni formaları, işlənmiş, yaxud tamamilən təzə mövzu, əxlaqi-humanist ideya istiqamətləri, problematika və qəhrəman tipləri, kiçik portretlər qalereyası, geniş coğrafi məkanlar (kənd, qəsəbə, şəhər) müstəvisində qələmə alınmışdır.

Dissertasiyanın III fəslə **“Modern türk nəsrinə və Mustafa Kutlunun hekayəçiliyinə”** adlanır. Üç yarım fəsildən ibarətdir. Fəslin **“Ədəbi axtarışlar: müasirlikdən klassikaya”** adlı birinci hissəsində yazıçının ədəbi axtarışları, klassik türk ədəbiyyatı ənənəsinə müraciəti və oradan bəhrələnməsi məsələlərindən söhbət açılır. Burada M.Kutlunun 1979-cu ildə nəşr edilən “Yokuşa akan sular” kitabı ilə başlayıb, 90-cı illərin sonuna qədər davam edən yaradıcılığı mərhələsində mövzu, ideya, şəkil və üslub axtarışlarının türk nəsrində tamamilə yeni bir hekayə forması ortaya çıxarması xüsusi qeyd olunur. Bu dövr yazıçının ənənəvi hekayəyə

müraciət etdiyi, klassik Şərq –divan, başlıcası isə dini-təsəvvüfi ədəbiyyatdan bəhrələnərək özünəməxsus hekayə tərzini formalaşdırdığı mərhələdir. Yaradıcılığının birinci mərhələsində daha çox sələflərinin təsirində qalaraq modern ədəbi prosesdə özünüifadəyə səy göstərən M.Kutlu ikinci dövrdə fərdi hekayəçiliyi sayəsində türk novellaçılığında özünü təsdiq mərhələsinə qədəm qoyur. Tənziatçıların başladığı və Cümhuriyyət dövrü türk nasirlərinin 80-ci illərə qədər zənginləşdirərək inkişaf etdirdikləri yeni tipli Qərb novellaçılığı tərzində hekayələr yazan ədib ilk iki kitabından sonra, tamamilə Şərqə xas hekayə yazmaq yollarını axtarır və tapır. Ənənəvi nəsr təhkiyəsinə, klassik Şərq hekayəsinə və təsəvvüfə əsaslanan, eyni zamanda, müasir insana xitab edən yeni bir hekayə formalaşdırır. Beləliklə də, Türkiyə ədəbiyyatına təməli keçmişdə olan, amma bu günü əks etdirən və gələcəyə uzanan yeni bir tərz gətirir.

Bu yarım fəsildə M.Kutlu yaradıcılığının ikinci dövrünə aid olan beş hekayə kitabı təhlil süzgəcindən keçirilir. Bilindiyi kimi, klassik Şərq ədəbiyyat nümunələrindən olan məsnəvilərdə ara başlıqlardan istifadə olunurdu. M.Kutlu “Yokuşa akan sular”dan etibarən bu üsulu tətbiq edərək mərkəzi hekayə ətrafında toplanan əsərləri adlandırmağa başlayır. Bu kitab M.Kutlunun klassik Şərq ədəbiyyatına, xüsusilə də bu ədəbiyyata xas olan qissə və qissədən hissə çıxartmaq ənənəsinə ilk müraciətidir. Həmin ənənəyə söykəndiyi üçün kitabdakı hər bir hekayə müstəqil olmaqla birlikdə bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Kitabın ilk hekayəsinin “Mukaddime” başlığı ilə təqdim edilməsi isə klassik Şərq ədəbiyyatı ənənəsi ilə qurulan, bu ənənəyə söykənən digər bir texniki bağın nümunəsidir. Bilindiyi kimi, məsnəvilər, məhz bu tip giriş - dibaçə ilə başlanırdı.

“Yoksulluk içimizdə” əsərində də mərkəzi hekayə ətrafında iç-içə yerləşdirilmiş hekayələrdən ibarət olan hekayə texnikasından istifadə edilmişdir. İlk hekayədən fərqli olaraq bu kitabda yeni bir üsula müraciət olunmuşdur. Doqquz hekayədən ibarət olan kitabda bu əsərlərin arasına altı lövhə yerləşdirilmişdir. Başqa sözlə, hekayələr lövhələrlə əhatə olunmuşdur. Belə ki, kitab xətt nümunəsi bir lövhə ilə başlayıb, qissə nümunəsi lövhə ilə qurtarır. Hər lövhədən sonra bir neçə hekayə gəlir. Belə bir metoda müraciət etməsi yazıçının ənənəyə müraciətinin fərqli nümunələrindəndir. Bu bizə daha çox məsnəviləri xatırladır. Bilindiyi kimi, klassik Şərq ədəbiyyatının janrlarından olan məsnəvilərdə beytlərin arasına bəzən qəzəl, tərki bənd və s. kimi digər janrlara aid əsərlər də yerləşdirilirdi ki, bu əlavələr məsnəvinin məzmununu zənginləşdirməyə

xidmət edirdi. “Yoksulluk içimizdə” kitabındakı lövhələr də eyni şəkildə hekayələrin məzmunu ilə bağlı mahiyyətdədir.

M.Kutlu ilk dəfə bu kitabında həyata və yaşanan hadisələrə təsəvvüf nöqtəyi-nəzərindən baxaraq mövzu sarıdan da ənənəvi təhkiyəyə müraciət etmiş olur. Bu hekayə kitabından başlayaraq ədibin digər əsərlərində də təsəvvüf anlayışının və irfani baxışın üstünlüyü daima özünü göstərəcəkdir. Əsər müasir bir “Leyli və Məcnun” (hekayədə Süheyla və Engin) hekayəsidir. Ədib bu hekayə ilə ənənəvi hekayəni destruktivləşdirməyə və modernləşdirməyə, təsəvvüf simvollarından istifadə edərək ilahi eşq mövzusunun işləmişdir. Bununla yanaşı, yazıçı yaradıcılığının əsas mövzusu olan ictimai dəyişiklik mövzusunun da unutmur. Belə ki, bəşəri eşq mahiyyəti daşıyan hekayədə ilahi eşqin təsvir edildiyi bilinməklə yanaşı, yazıçı hekayələrinin əsas mövzusu “ictimai dəyişiklik”yi də geniş şəkildə işıqlandırır. Nəticədə, hekayə üçqatlı məna ifadə edən əsər kimi ortaya çıxır.

Yazıçının yaradıcılığının bu mərhələsinə daxil olan “Bu böyledir” kitabında 8 hekayə verilmişdir. “Bu böyledir” adlı ilk hekayə ilə “Son” başlıqlı axırıncı hekayə digər altı əsəri əhatələmiş mahiyyətdədir. Bu yarım-fəsilə ən güclü hekayə olaraq “Bu böyledir” mövzu, ideya məzmun və forma baxımından ətraflı təhlil edilmişdir. Hekayədə insanın dünya ilə mübarizəsi ön plana çəkilir. Məscid ilə Lunapark arasındakı divar üzərində oturub üzü məscidə tərəf olsa da, Lunaparkı seçən Süleymanın təmsalında dünyaya aldanan, bilərək və ya bilməyərək, istəyərk və ya istəməyərk yeni dünya ilə ayaqlaşmağa can atan insanın hekayəsidir. Hekayənin əsas obrazı Süleyman istəməsə də, həyatın qanunlarına boyun əyərək dünyanın maddi yönünü təmsil edən Lunaparkı seçir. Onun Lunapark, yoxsa məscid dilemması qarşısında qalmasını insanın iradə azadlığının hekayədəki təzahürü kimi görmək olar. Burada, eyni zamanda, Adəm peyğəmbərin yasaq olan meyvəni yeməsi hadisəsinə də işarə var. Ədib bu şəkildə öz hekayəsi ilə Qurani-Kərimdə keçən peyğəmbər qissəsi arasında münasibət qurmuşdur: “Ah Süleyman ah. Sen o duvarın üzərindən hiç inmeyecektin. Minareden yıldızları seyredecektin. Ehl-i tarik bir yorgancı ustası ne güzel. Dükkanın bir köşesinde ıtırlar, fesleğenler.”⁷

M.Kutlu bu mərhələdəki hekayələrində maddi dünyaya meyli nəticəsində, insanların mənəvi aləmlərində tənəzzül yaşadıklarını təsvirə çalışır. Lakin bu degenerasiya, ilk növbədə, maddi dünyada yaşanır. Bir

---

⁷ Kutlu M. Bu böyledir. İstanbul, Dergah, 1991, s. 15

ziyalı kimi Türkiyənin milli-mənəvi müqəddəratına biganə qalmayan yazıçı cəmiyyəti uçuruma aparan həqiqətlərə toxunur. Əsərlərində cəmiyyətdə gedən tənəzzülü və onun səbəblərini göstərməyə çalışan müəllif yalnız ölkədaxili məsələlərə yox, bütövlükdə müasir dövrdə bütün bəşəriyyəti düşündürən problemlərə, xüsusilə də elmi-texniki tərəqqi dövründə insanlığı qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxmaq məsələlərinə diqqəti cəlb etməyə səy göstərir.

Bilindiyi kimi, Qərbdə və Şərqdə ədəbiyyat və sənət bir-birindən fərqli şəkildə təşəkkül edib formalaşmışdır. Belə ki, sənət və ədəbiyyat Qərbdə “mimesis” (təqlid) anlayışına bağlı olaraq xarici aləmi olduğu kimi “təqlid” və ya “əks etdirmək” şəklində formalaşmışsa, Şərqdə bunun əksinə xarici aləmi olduğundan fərqli, “təqlid”dən uzaq inikas etdirməyə üstünlük verilmişdir. İslami düşüncəyə əsaslanan Şərq ədəbiyyatının əsasında dayanan kainatın Allahın aynası olduğu düşüncəsi ilə bütün varlıq insanı yaradana doğru aparan bir vasitə kimi dəyərləndirilir. Bu səbəbdən də varlığın görünüşünü olduğu kimi əks etdirməyə çalışan “mimesis” (təqlid) anlayışından fərqli olaraq xarici aləmi olduğu kimi təqlid etməkdən uzaqlaşaraq, “təcrid” anlayışı vasitəsi ilə onun mahiyyətinin - görünənin arxasında var olan dərin mənanın ifadə edilməsinə səy göstərilmişdir. Beləliklə də, “mimesis”də varlığın görünüşü əks etdirilirdisə, “təcrid”də onun görünüşündən mümkün olduğu qədər uzaqlaşmış, arxasındakı mahiyyətə işarə edilirdi. Klassik Şərq ədəbiyyatının əsası olan “təcrid” anlayışı Türkiyə ədəbiyyatında Tənzimata qədər öz təsirini qorumuş, Tənzimat ədəbiyyatı dövründən etibarən isə Qərb sənət görüşünün Türkiyə ədəbiyyatına daxil olması ilə bu anlayış tərk edilmiş və onun yerini “mimesis” anlayışı tutmuşdur. Müasir türk ədəbiyyatında ilk dəfə, məhz M.Kutlu öz hekayələri ilə “təcrid”ə müraciət edərək türk nəsrini Avropa məktəbindən məmləkətə geri qaytarmışdır. Yazıcının Şərq ədəbiyyatına və bu ədəbiyyatdakı “təcrid” anlayışına meylinin ilk göstəricisi müraciət edilən formada öz təzahürünü tapır. Klassik Şərq ədəbiyyatının mənqəbə, məsnəvi kimi müxtəlif nümunələrini nəzərdən keçirən M.Kutlu xüsusilə qissə növünü seçir, digər janrlara isə ikinci mərhələdə müraciət edir. Başqa sözlə klassik ədəbiyyat nümunəsi olan və “təcrid” anlayışına dayanan qissə formasından istifadə edən yazıçı həmin formanı modernləşdirir. Qissə janrına müraciətin təzahürüdür ki, bu dövrə daxil olan beş hekayə kitabının hər biri tək bir əsər olaraq oxuna bildiyi kimi, eyni zamanda, kitablara daxil olan hekayələr müstəqil şəkildə də oxuna bilər. Beləliklə, hər hekayə müstəqil süjet xəttinə malik olmaqla yanaşı, ümumilikdə kitabda klassik

Şərq ədəbiyyatı nümunələrində müşahidə olunan çərçivə (“spiralvari”) süjet xəttindən istifadə edilir. M.Kutlunun bu dövrə aid hekayələrinin mərkəzində, ilk baxışda, hadisə dursa da, “təcrid” anlayışından faydalanıldığı üçün hadisədən ziyadə, hal, vəziyyət ön planda təqdim olunur. Bu səbəbdən də hekayələrdə yaşanan hadisələr, xarakterlər və bədii məkanla bağlı təfərrüata yer verilmir. Qissədən hissə çıxarılaraq az sözlə çox şey söyləməyə səy göstərilir. Çünki əsas məqsəd çatdırılmaq istənilən fikir, oxucuya ünvanlanan mesajdır.

Bu bölümün yekunu olaraq nəticə çıxarılır ki, yazıçının faydalandığı əsas qaynaq təsəvvüf ədəbiyyatıdır. Bizim yeni tipli, lakin ənənəvi hekayə təhkiyəsi dediyimiz Mustafa Kutlu üslubu da, məhz budur.

III fəslin **“Keçid dövrü hekayələri”** adlanan ikinci yarım fəslində M.Kutlunun yaradıcılığında çox qısa bir zaman kəsiyini (1995-1999) və cəmi iki kitabı (“Arka kapak yazıları” və “Hüzün və təsadüf”) əhatə edən mərhələ işıqlandırılır. Bu mərhələdə Mustafa Kutlunun çərçivə hekayə texnikasından uzaqlaşdığı müşahidə edilir. Əlbəttə, araşdırmalarımız göstərir ki, sənətkar bu mərhələdə də ənənəvi təhkiyədən tamamilə uzaqlaşmamışdır. Biz bu dövrü yazıçının sənətkarlıq axtarırlarının davamı kimi qəbul edirik. Belə ki, təxminən beşillik bir müddəti əhatə edən bu mərhələdə M.Kutlunun böyük hazırlıq dövrü yaşadığının şahidi oluruq. Fikrimizcə, bu illər yazıçının o günə qədər sadıq qaldığı klassik Şərq ədəbiyyatı ənənəsindən istifadə imkanlarını daha da genişləndirmək, forma və məzmun baxımından daha da zənginləşdirmək, yeni və günün tələbi ilə ortaya çıxan mövzulara təzə bədii-estetik qəliblər tapmaq mərhələsidir. Nəticə isə özünü çox gözəltmədi. Qısa bir müddət sonra M.Kutlu türk folkloruna, şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin janr və formalı nümunələrinə müraciət etməyə başladı.

Demək lazımdır ki, tədqiqatçılar bu mərhələni bir-birinə oxşar şəkildə adlandırmaqla yanaşı, bəzən həmin iki kitabı digər dövrlərin əsərləri ilə birlikdə, eyni dönmə çərçivəsində təhlil edirlər. Fikrimizcə, kitablara daxil olan əsərlər yazıçının əvvəlki və sonrakı dövrə aid toplularından forma, məzmun və mahiyyətə fərqlidir. Belə ki, hər iki kitabı daxil olan mətnlər hekayə başlığı altında toplansalar da, onları heç bir qeyd-şərtsiz hekayə janrı çərçivəsində dəyərləndirmək çətindir. Bu mətnlərlə yaxından tanışlıq və dərin təhlil göstərir ki, onların bir qismi hekayə, bir qismi isə esse (denəmə), xatirə, söhbət, mənsur şeir kimi janrların xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Əlbəttə, bu mətnlərin janrının müəyyənləşdirilməsi, konkret olaraq özəlliklərinin təyini, xüsusən də nəzəri

cəhətdən təsbiti yalnız 90-cı illər türk ədəbi prosesinin və bu prosesində M.Kutlu yaradıcılığının konkret poetikası çərçivəsində mümkündür.

Fəslin üçüncü, dissertasiyanın sonuncu yarımfaslinə **“Şifahi xalq ədəbiyyatına yönəliş”** adı verilmişdir. Yuxarıda xülasəsini verdiyimiz keçid mərhələsinin ədəbi axtarışları yeni bir “tapıntı” ilə nəticələnir. Sənətkar şifahi xalq ədəbiyyatı və modern türk hekayəçiliyinin sintezindən yararlanaraq tamamən yeni, özünəməxsus bir hekayə forması və təhkiyə üslubu meydana gətirir. M.Kutlu ədəbi irsinin tədqiqatçıların əksəriyyətinin həmrəy olduğu, bizim də paylaşdığımız görüş budur ki, bu sinkretiklik sənətkarın işlədiyi, yaxud onu düşündürən mövzu və problematikanın bədii-estetik təqdimatı üçün əlverişli forma, uyğun üslub axtarışlarının nəticəsində ortaya çıxmışdır. Ədibin folklorla dönüşü 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayır. Tədqiqatçılar yazıçının bu dövrdə çıxan ilk kitabından çıxış edərək yeni mərhələni daha çox “uzun hekayələr” dövrü adlandırırlar. Bu mərhələyə yazıçının 2000-2012-ci illər arasında işıq üzünə gələn on üç hekayə kitabı daxildir.

Dissertasiyada ədibin bu kitablarda toplanan bütün hekayələrinin dərin elmi-nəzəri təhlili verilir. Müəllif bu dövrə aid olan ilk beş kitabda eyni forma və struktura sadıq qalırsa, altıncı kitabdan etibarən, hər kitabda əvvəlkilərdə rast gəlmədiyimiz bir, yaxud bir neçə yeniliklə qarşılaşırıq. Belə ki, daima axtarışda olmağı və yeniliklər etməyi sevən yazıçı ənənəvi çərçivə hekayə anlayışından və formasından uzaqlaşaraq tək hekayəlik uzun bir təhkiyə üsuluna müraciət edir. M.Kutlu öz yaradıcılığının ikinci mərhələsində klassik Şərq yazılı ədəbiyyatı ənənəsinə əsaslanırdısa, bu mərhələdə ənənəvi təhkiyənin digər qoluna – şifahi xalq ədəbiyyatı ənənəsinə söykənir, belə demək mümkündürsə, məhz bu qaynaqdan ilham alaraq hekayələr yazır, xalq hekayəsinə, dastan üslubuna, folklor təhkiyəsinə üstünlük verir. Yazıçı əvvəlki dövrdə istifadə etdiyi böyük mahiyyətləri kiçik həcmli təhkiyələrdə gizlədə bilmək prinsipindən uzaqlaşaraq sözü uzadır. Nəticədə, quruluş etibarını ilə digər hekayələrdən fərqli olan bu hekayələrin həcmi də genişlənir.

Bu dövrün ilk kitabı “Uzun hikayə” adlanır. 115 səhifəlik iki hissəli kitab əsərin adı ilə də ifadə edilməyə çalışıldığı kimi uzun bir hekayədir. Vaxtilə qısa yazmağı, az sözlə çox şey ifadə etməyi, sözü uzatmamağı bir fəlsəfə və adət halına gətirən Mustafa Kutlu bu hekayəni yazmağa başlayarkən özünə tamamilə “sərbəstlik” verərək uzun təhkiyə yolunu seçir,

beləliklə də, “bir dövrü bağlayıb, yeni bir dövr açır”.⁸

“Uzun hikayə” aidiyyət probleminin fərdlər üzərindəki təsiri məsələsinin kitabıdır. Əsər dünyaya inteqrasiya oluna bilməmiş, yalnız öz fərdi həyat fəlsəfəsini formalaşdırmış, insanlarla münasibətində sabitqədəm olmayan bir obrazın, ən əsası isə məkansızlıq fəlsəfəsinin işləndiyi bir kitabdır.

“Beyhude ömrüm” kitabı otuz doqquz qısa, lakin adsız hissəyə ayrılır. Hekayədə bağça salıb onunla bağlı xəyallar quran Çavuşun oğlu Yadigarın simasında kəndin süqutu öz əksini tapır. Kənddən şəhərə köç, ictimai dəyişiklik, kəndə dönüş kimi məsələlər işıqlandırılır. Dünyanın fani olması düşüncəsi hekayənin əsasında dayanır.

M.Kutlunun indilik axıncı kitabı 2012-ci ildə nəşr edilən “Anadolu yakası” adlanır. Yenə də böyük həcmli kitab “nehir söyleşi” təqdimatı ilə diqqət çəkir. “Nehir söyleşi” qarşıdakı şəxsə həyat hekayəsi ilə bağlı verilən suallar və alınan cavablarla formalaşdırılan bir müsahibə-hekayə formasıdır. Söhbət üslubu deyə biləcəyimiz bu tərz Mustafa Kutlunun pafossuz, göstərişdən uzaq uzun hekayə təhkiyəsinə çox uyğun bir seçimdir. Kitabda bir televeziya kanalının Muzo Gönül adlı sahibi ilə qəzet müxbirinin apardığı müsahibə hekayə formasında təqdim olunur. Burada yenə də kənd və şəhər arasındakı ziddiyyətlər, Andolu insanının şəhərə alışma, uyğunlaşma problemi təsvir edilir. Eləcə də, televiziyanın modern insanın həyatında tutduğu yer və oynadığı zərərli rol, reyting uğruna fəda edilən əxlaqi dəyərlər işıqlandırılır. Yazıçı bütün bunları mühafizəkar dünyagörüşünə sahib bir müxbirin düşüncələri fonunda əks etdirməyə çalışmışdır.

Fəslin yekunu olaraq əvvəllər ənənəvi Şərq hekayəsinin klassik yazılı qoluna (divan ədəbiyyatına) müraciət edən yazıçının bu dəfə folklordan, şifahi xalq ədəbiyyatından, xüsusilə də onun aşiq ədəbiyyatı qolundan daha çox faydalandığı qeyd olunur.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın elmi-nəzəri müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. M.Kutlunun hekayəçiliyi ilə bağlı Türkiyədə çox sayda elmi əsər yazılsa da, Azərbaycanda görkəmli sənətkarın həyatı və ədəbi fəaliyyəti haqqında hər hansı bir elmi-tədqiqat işi, o cümlədən dissertasiya işi səviyyəsində tədqiqat aparılmamışdır.

---

⁸ Andaç F. Mustafa Kutlu ile dünden bugüne // Adam öykü, İstanbul, 2002, № 40, s. 76

2. M.Kutlunun yaradıcılığının başlıca xəttini təşkil edən ənənəvi irsə müraciət fərqli mərhələlərdə müxtəlif istiqamətlərdə olmuşdur. Ədəbi fəaliyyətinin ilk dövrlərində yazıcının daha çox klassik Şərq – divan ədəbiyyatından, eləcə də, dini-təsəvvüfi ədəbiyyatdan təsirləndiyi müşahidə olunur. 2000-ci illərdən başlayan mərhələdə isə ənənəvi təhkiyənin digər qoluna, folklorla və şifahi xalq ədəbiyyatı ənənəsinə əsaslanaraq yeni, tamamilə fərqli və özünməxsus hekayə üslubu formalaşdırdığı və bununla da Türkiyə hekayəçiliyində yeni bir yol açdığı aydın sezilir. Başqa sözlə, klassik türk – divan ədəbiyyatı və şifahi xalq ədəbiyyatı ənənələri ilə modern təhkiyə texnikasının sinkretizmindən formalaşdırılan iki üslub tərtibi M.Kutlunun hekayə yaradıcılığının iki paralel qolunu təşkil edir.

3. Bilindiyi kimi, Tənzimat ədəbiyyatı dövründə klassik Şərq poeziyası və nəsrinin əsasını təşkil edən “təcrid” anlayışı tərki edilmiş və onun yerini Qərb sənət görüşü olan “mimesis”, yəni hər şeyi olduğu kimi əks etdirmək, təqlid metodu tutmuşdur. “Təcrid” müsəlman Şərq ədəbiyyatının mənimsədiyi təhkiyə, təsvir və tərənnum tərtibi olub, müasir terminlə söyləsək, “müərrəfləşdirmə”, yəni sözü və fikri açıq, birbaşa ifadə etmək yerinə, qapalı, ustaca, məcazlı şəkildə dinləyici və oxucunun zəkasına xitab etmə sənətidir. M.Kutlunun türk ədəbiyyatında aparıcı olan Qərb təhkiyə tərtibini, həyat həqiqətlərinin realist inikası metodunu tərki edərək “təcrid” anlayışına müraciətinin başlıca səbəbi islami-irfani dəyərlərin hekayə vasitəsilə oxucuya ünvanlanması, oxucunun ülvî anlayışlı və işıqlı qissədən düzgün və faydalı hissə çıxarmasına kömək missiyasını yerinə yetirmək istəyidir.

4. M.Kutlunun klassik türk divan ədəbiyyatına müraciətinin ilk göstəricisi formada özünü büruzə verir. Yazıçı qissə, məsnəvi, mənqəbə kimi müxtəlif janrlara müraciət edərək, onları modernləşdirir. Bütün bunlar yazıcının hikmətli əsərlər yazmaq qayəsi ilə də düz mütənasbdır. Bilindiyi kimi, qissə janrında olan əsərlərdə “qissədən hissə çıxarmaq”, baş verən hadisənin nəticəsinin ibrətamiz, tərbiyəvi olması əsas idi. M.Kutlu da öz əsərlərinin, məhz hikmətli və əxlaqi nəticəsinin olmasına çalışmışdır. Digər yandan, ədib təsəvvüf ədəbiyyatında hər şeyin ziddi ilə mövcud olması anlayışından çıxış edərək hekayələrində “ziddi ilə anlatma” texnikasını da geniş istifadə etmişdir. Yazıçı həm klassik Şərq ədəbiyyatına, həm də şifahi xalq ədəbiyyatı ənənəsinə müraciət etdiyi zaman çərçivə hekayə (haşiyəli, hekayə içində hekayə), yəni mərkəzdə əsas, ana hekayənin olduğu və onun ətrafında iç-içə hekayələrin dairəvi bir halqa formalaşdırdığı hekayə texnikasından istifadə edir.

5. Mustafa Kutlu türk xalq və məddah hekayələri ənənəsindən faydalanaraq modern hekayələr formalaşdırır. Yaradıcılığının ilk dövrlərində müraciət etdiyi qısa və lakonik təhkiyədən uzaqlaşmış, gecələr boyu nəql edilən xalq hekayəsi və dastan tərzini əsas alaraq “uzun hekayə”lər yazır. Şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnmənin orijinal nümunələri olan bu hekayələr həcm etibarı ilə böyük olsalar da, mahiyyət etibarı ilə hekayə janrının çərçivəsini aşmırlar. Bununla da yazıçı ənənəvi və müasir təhkiyənin sinkretikliyi təmin edir. Bütün hallarda sənətkar ənənəvi irsə müraciət etsə də, əsərlərinin ideya məzmun müasirliyini qoruyub saxlayır. Onun hekayələrində öz estetik əksini və bədii həllini tapan bütün məsələlər müasir dövr və həyatla səsləşir.

Dissertasiyanın əsas məzmun və müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Mustafa Kutlunun birinci dönəm hekayələrində bədii məkan və zaman. / AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu “Filologiya məsələləri” jurnalı, Bakı, 2010, № 7, s. 344-353

2. Mustafa Kutlunun həyat və yaradıcılıq yolu. / Sumqayıt Dövlət Universiteti “Elmi xəbərlər” jurnalı, Sumqayıt, 2010, № 4, s. 49-54

3. Yabancılara Türkçenin öğretiminde Mustafa Kutlu hikâyesinin yeri. / III Uluslararası Dünya Dili Türkçe konfransı materialları. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 16-18 Dekabr 2010, s. 578-584

4. Metinlərarası İlişkiler Açısından Mustafa Kutlu'nun Ya Tahammül Ya Sefer adlı hikâye kitabı. / II Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı (Dil ve üslup incelemeleri) konfransının materialları, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 19-21 Oktyabr 2011, s. 881-891

5. Metinlərarası ilişkiler açısından Mustafa Kutlu'nun beşlemesi. / Atatürk Üniversitesi, “Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi”, Erzurum, 2011, № 46, s. 61-86

6. Mustafa Kutlunun hekayələrində ənənəvi təhkiyənin izləri / Dil və ədəbiyyat jurnalı, Bakı, 2012, № 3(83), s. 131-134

7. Mustafa Kutlunun hekayələrində şəhər və kənd ziddiyyəti / Jurnal of Qafqaz University, Bakı, 2012, № 34, s. 51-57

Л.С.Гасимова

**ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ТУРЕЦКОМ РАССКАЗЕ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ МУСТАФЫ КУТЛЫ)
РЕЗЮМЕ**

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы и объекта исследования, даётся анализ истории изучения вопроса, отмечаются цели и задачи, методологические основы и научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации.

Первая глава «Пути возникновения и эволюции жанра рассказа в турецкой литературе», рассматривает динамику развития исследуемого в диссертации основного жанра малой повествовательной прозы новеллы в литературе Турции.

Во второй главе - «Жизнь, литературная среда и формирование художественно-эстетического мировоззрения Мустафы Кутлу» в историко-хронологическом порядке исследуются жизненный и творческий путь, понимание мира и места в нем человека известного турецкого писателя, которого в Турции по праву считают одним из создателей современной литературной группы прозаиков 80-х годов минувшего столетия, именуемых «новыми традиционалистами».

Третья глава диссертации называется «Современная турецкая проза и писательская деятельность Мустафы Кутлу». Здесь на примере более двадцати книг рассказов раскрываются основные художественно-эстетические новшества писателя, творчество которого отличает своеобразный синтез восточной (как придворной, так и народной) и западной литератур, обращение к турецкому классическому художественному наследию, как по темам, так и по литературным жанрам, к суфийским и фольклорным традициям, народным сказаниям с волшебным (магическим) элементом. В данной главе особое внимание уделяется интерпретации фольклорных сказаний, зачастую дидактического свойства, хорошо известных по материалам турецкой литературы Средневековья, трансформации литературных жанров старого типа на новые.

В заключении обобщаются результаты исследования, исходящие из основных положений диссертационной работы.

**TRADITION AND INNOVATION IN THE SECOND HALF OF THE XX
CENTURY TURKISH SHORT STORY WRITING
(BASED ON MUSTAFA KUTLU'S WORKS)**

SUMMARY

This dissertation comprises an introduction, three chapters, the conclusion, and the references. The introduction embodies currency of the topic and object of the research, including the historical analysis of the matter studied, the goals and objectives, methodological basis and scientific novelty as well as the theoretical and practical significance of the dissertation. First chapter of the thesis called "Emergence and Development forms of the Narrative genre of Turkic Literature" examines the development dynamics of the main genre of small volume narrative prose in Turkish literature. It explains how the form of genre develops in Turkic literature, and as well as the relations between literary prose and thinkretic relations existed until XIX centuries including the unique points of early Turkic narrators and their creativity as well. Besides, it tackles the issues related to the development process of narration genre from its form and meaning standpoint in XX century. It also gives examples about different topics existed in prose like "Kənd ədəbiyyatı", "Bunalım ədəbiyyatı", "Yeni gələncilər" and illuminates the works of postmodernist people of art. Chapter two, which is called "the life, literary surrounding and formation of the aesthetic outlook of Mustafa Kutlu", deals with the life course, career path, world-view, and the cognitive orientation of the renowned Turkish writer in the world, who is in Turkey deservedly regarded as one of the founders of the contemporary literary prosaist group of 1980s named "new traditionalists". Chapter three is called "Contemporary Turkish prose and Mustafa Kutlu's literary activity". With more than 20 story books given as an example in it, the chapter reveals the main aesthetic innovations of the writer, (including both court and folk) and western literature. Furthermore, the access to the classical and literary Turkish legacy both by subject and literary genres, the Sufi and folk traditions, and popular legends with magical elements is reflected. Moreover, in this chapter, particular attention is paid to the interpretation of popular tales and often the didactic property, well-known samples of Medieval Turkish literature and transformation of older literary genres into new ones.

In conclusion, research findings stemming from the main highlights of the dissertation work are summarized.

На правах рукописи

Лала САБИР кызы ГАСЫМОВА

**ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ТУРЕЦКОМ
РАССКАЗЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ МУСТАФЫ КУТЛЫ)**

5717.01 – Литература тюркских народов

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ - 2014